

УДК 130:177:316.3

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.1(91).2022.105-115

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КАТЕГОРІЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ У КОНТЕКСТІ МЕТОДОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ

Д. Ю. Гарбар*

У статті розкрито атрибутивні ознаки справедливості у площині історико-філософської ретроспективи і методології соціально-філософського аналізу. Метою дослідження є аналіз сутнісних ознак соціальної справедливості та природи виявлення означеного феномена у соціальній реальності. У широкому розумінні справедливість розглядається як базова складова, необхідна для розбудови будь-якої системи соціального управління та функціонування суспільства в цілому. Справедливість постає як особливий порядок взаємодії людської громади, який відповідає гуманістичним та загальнолюдським цінностям і визначається результатом та еквівалентом обміну діяльністю та її результатами (Д. Ролз). У площині історико-філософської ретроспективи доповнено розуміння сутнісних ознак справедливості у різні періоди розвитку філософської парадигми. У античній філософії справедливість розглядалася як сутнісна характеристика функціонуванні «ідеальної держави», яка базується на актуалізації таких особистісних чеснот громадян як мужність, мудрість та розсудливість (Платон); як характеристика економічної діяльності людини та її соціального статусу (Аристотель). В утопічній філософії епохи Відродження (Т. Мор, Т. Кампанелла) справедливість інтерпретується у контексті проектів становлення "ідеального суспільства" через справедливий розподіл суспільного добра, демократичні механізми організації влади, турботу громадян про інтереси суспільства, участь жінок у громадському житті та ін. У новоевропейській філософії відбулося синтетичне поєднання політичних, правових, економічних, комунікативних аспектів справедливості на основі її етичного розуміння (П. Кропоткін).

З'ясовано, що важливе значення у площині соціально-філософського аналізу справедливості має виділення Д. Ролзом двох її ключових критеріїв: на індивідуальному рівні людина має мати рівні права щодо широкого спектру основних свобод, співмірного з подібними свободами для інших; на суспільному рівні справедливість має забезпечуватися через переваги для найменш привілейованих членів суспільства і рівний доступ усіх громадян до робочих місць та державних посад. При цьому порушення засад справедливості може відбуватися у умовах суспільно-політичних та економічних криз, дефолтів, військових конфліктів, природних катаклізмів, внаслідок яких виникає дефіцит продуктів і загроза голоду. Факторами, які підважують врівноваженість соціальної системи і руйнують соціальну справедливість належить і егоїстичне прагнення привілейованих класів видавати власні інтереси за суспільні.

*аспірантка кафедри філософії та політології
(Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, Україна)
absurdaria@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6169-7647

Ключові слова: справедливість, суспільні інтереси, суспільне благо, ідеальна держава, ідеальне суспільство.

ESSENTIAL FEATURES OF THE CATEGORY OF JUSTICE IN THE CONTEXT OF THE METHODOLOGY OF SOCIAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS

D. Yu. Harbar

The article reveals attributive characteristics of justice in the plane of historical-philosophical retrospect and the methodology of socio-philosophical analysis. The aim of the research work is to analyze the essential features of social justice and the nature of the phenomenon in question in social being. In a broad sense, justice is considered a basic compound part necessary for the development of any system of social management and the functioning of society as a whole. Justice is considered a special order of interaction of the human community, which corresponds to humanistic and universal values and is determined by the result and equivalent of the exchange of activity and its results (D. Rawls). In the plane of historical-philosophical retrospect, the understanding of the essential features of justice in different periods of the development of the philosophical paradigm is supplemented. In ancient philosophy, justice was considered an essential characteristic of the functioning of the "ideal state", which is based on the actualization of such personal virtues of citizens as courage, wisdom and prudence (Plato); characteristic of a person's economic activity and his social status (Aristotle). In the utopian philosophy of the Renaissance (T. More, T. Campanella), justice was interpreted in the context of projects for the formation of an "ideal society" by means of the fair distribution of public goods, democratic mechanisms for the organization of power, citizens' concern for public interests, women's participation in public life, etc. In the new European philosophy, a synthetic combination of political, legal, economic, and communicative aspects of justice took place based on its ethical understanding (P. Kropotkin).

It was found that D. Rawls's identification of two of the key criteria of justice is important in the field of its social-philosophical analysis: at the individual level, a person should have equal rights to a wide range of basic freedoms commensurate with similar freedoms for others; at the societal level, justice must be provided by insurance the least privileged members of society advantages and equal access of all citizens to jobs and public positions. At the same time, the violation of the principles of justice can occur in the conditions of socio-political and economic crises, defaults, military conflicts, natural disasters, because of which there is a shortage of products and the threat of famine. Factors that undermine the balance of the social system and destroy social justice include the selfish desire of the privileged classes to pass off their own interests as public interests.

Key words: Justice, Public Interests, Public Good, Ideal State, Ideal Society.

Постановка проблеми. У ситуації наростаючої мінливості і нестабільності соціального простору, зростання рівня й інтенсивності регіональних і міждержавних конфліктів, зростання поляризації у доходах як між державами і цілими регіонами, так і між різними соціальними групами в середині окремих держав, інтенсифікації стихійних міграційних конфліктів і техногенних загроз актуальною проблемою соціально-філософського аналізу залишається визначення атрибутивних ознак справедливості в умовах зростання соціальної транзитивності.

Справедливість у дослідження розглядається у всій її соціальній

різноманітності. При цьому соціальна справедливість аналізується через призму філософії від епохи античності до Нового і новітнього часу. Дослідження соціальної справедливості з необхідністю завбачує вивчення цілої палітри соціально-філософських феноменів, серед яких значну роль має відігравати вивчення проблем суспільно-історичного розвитку, соціального прогресу, бідності, соціального відчуження, соціальної апатії та ін. Характеризуючи суспільство та якість соціальних зв'язків у ньому, ми розглядаємо соціальну справедливість як базову складову, необхідну для розбудови будь-якої системи соціального

управління та функціонування суспільства в цілому.

Ступінь наукової розробки. У сучасному соціально-філософському дискурсі проблема визначення сутнісних характеристик справедливості належить до достатньо розроблених. Сутнісні вияви та ознаки справедливості стали предметом аналізу цілого ряду мислителів, серед яких виділяються дослідження Ю. Габермаса, О. Гьофе, Д. Ллойда, Д. Лукача, Г. Маркузе, П. Рікера, Д. Ролза, Н. Фрезер та ін. Заслугує на увагу дослідження Отфріда Гьофе, який розглядає справедливість як соціальну мораль взаємного обов'язку, зневажання якої не лише делегітимізує владу, а й зумовлює гострі соціальні конфлікти і заворушення. У площині аксіологічного знання Поль Рікер розглядає справедливість як ключову для суспільства ціннісну настанову, яка містить у собі такі складові, як совість, законність і правосуддя та має цілий ряд множинних виявів. У сфері правової наукової парадигми досліджує справедливість Деніс Ллойд, який доводить необхідність встановлення чітких правових норм, що мають запобігти сваволі влади та забезпечити дотримання принципів справедливості у суспільстві. Натомість у площині праксеологічного виявлення у суспільно-політичній реальності розглядає справедливість Джон Ролз. Американський філософ виводить ключові принципи справедливості з висхідної рівності усіх людей та обґрунтовує її сутнісні характеристики на основі вчення про суспільне благо і розвиток моральності людини. Незважаючи на достатню розробленість означеної проблематики у науковій літературі, недостатньо розробленою залишається проблема співвідношення сутнісних характеристик справедливості з незворотними змінами у соціальній реальності, які відбуваються у різних країнах світу під впливом масової роботизації і діджиталізації різних сфер виробництва.

Метою дослідження є аналіз сутнісних ознак соціальної справедливості та природи виявлення означеного феномена у соціальній реальності. Соціальна справедливість розглядатиметься у контексті ретроспективного історико-філософського аналізу вивчення праць філософів, які займалися означеною проблематикою.

Невирішені питання, порушені у статті. Поряд з цим значна увага буде присвячена вивченню впливу новітніх технологічних інновацій у площині автоматизації, роботизації й діджиталізації виробництва на трансформацію атрибутивних ознак соціальної справедливості, співвідношення прогресу у сфері виробництва і людської праці у постіндустріальному суспільстві.

Дискусія та результати. У контексті з'ясування природи соціальної справедливості та демаркації її атрибутивних ознак необхідним залишається звернення до таких понять, як "соціальність", "суспільство", "соціум". Зауважимо, що соціальність у процесі відтворюваності праці у будь-якій структурі соціального суспільства, як стверджує Дьйордь Лукач, постає як внутрішньо-диференційована загальність, адже процес існування людини в умовах торговельних відносин передбачає певну діяльність, яку людина змушена виконувати, слідує мотиву цілепокладання або мотивації до праці, щоб стати учасником відтворення та обміну належної йому власності [2:160]. Диференціація відбувається за умов суб'єктно-об'єктних відносин за допомогою комунікації між усіма учасниками процесу відтворення праці. Це, за словами автора, формує характер суспільної тотальності у сфері буття соціальності. І така роздільна організація праці, навіть на примітивних щаблях соціального розвитку, не може однаково впливати на окремих людей, що до неї входять. У зв'язку з цим вже у період збиральництва відбулося розподілення

обов'язки членів громади: кому заганяти дичину, кому збирати ягоди чи гриби, а кому захищати домівку від нападу звірів. Не завжди поділ праці спирається на природні схильності і здібності його учасників. Утім поділ праці має апіорі суспільний характер, і саме суспільні причини підштовхують людину займатися діяльністю, яка організована досить різноманітно, щоб мати змогу вибирати між кількома професійними сферами.

Паралельно з ускладненням соціально-економічних відносин і технологій виробництва диференційоване регулювання дозволених або заборонених видів практики, свобода людини обирати з усіх можливих варіантів діяльності зменшується. Через соціальні або економічні санкції суспільство регулює можливості кожної людини через внутрішню диференціацію усієї соціальної системи, спонукаючи чи змушуючи його членів до прийняття альтернативних рішень, які приймаються добровільно згідно з критеріями утилітаризму і результативності.

Завдяки вмінню людської свідомості раціонально відображати об'єктивну дійсність, це вміння стає однією з необхідних умов такого "обміну". Саме тому учасник соціальних відносин, за твердженням Петра Кропоткіна, порівнює працю і доцільність своєї діяльності [1:215]. Свідомість людини відображає природу і суспільне життя, спирається на її потреби та потреби, через які можуть транслюватися її власні інтереси та потреби. За словами мислителя, в умовах ідеологічного тиску може відбуватися правильне або неправильне відображення дійсності, а спотворене розуміння дійсності може транслювати і недоцільні мотиви для людської праці [1:217]. До таких мотивів, зокрема, належить безкорислива праця людини на благо суспільства без власної вигоди та неможливості забезпечити власні, у тому числі вітальні потреби. Наприклад, це може відбуватися у

тоталітарних державах чи в умовах економічних криз, дефолтів, військових конфліктів, природних катаклізмів, внаслідок яких виникає дефіцит продуктів і загроза голоду. До факторів, які підважують врівноваженість соціальної системи і, як наслідок, руйнують соціальну справедливість, належить і егоїстичне прагнення привілейованих класів видати свій особистий інтерес за загальний. Відтак ми визначили, що суспільство розвивається, диференціюючи працю та зайнятість з метою цілепокладання або досягнення конкретної мети. При цьому постає питання, а якою має бути ця мета? Цілі та результат праці конкретної людини залежать від культурних, класових, економічних і політичних особливостей функціонування суспільства. Якщо запитати "Навіщо людина є учасником трудових відносин?", то у пігмеїв Африки і у емансипованої людини, яка живе сьогодні у одній з розвинутих країн Західної Європи або Північної Америки, відповіді можуть кардинально відрізнятись. Загальним чинником, які можуть їх об'єднувати, є лише націленість їх праці на задоволення вітальних потреб, споживчих інтересів і стратегій.

Утім можливості цих учасників виробничої діяльності, їх цілі та оплата праці будуть якісно відрізнятись. Водночас ключовим критерієм соціальної справедливості є задоволення вітальних потреб людини та формування у неї впевненості у майбутньому. У зв'язку з цим Герберт Маркузе, досліджуючи витоки розвитку людського суспільства та вивчаючи історичні альтернативи, стверджував, що суспільство у світлі можливостей розвитку має покращувати умови існування людини [3:20]. На противагу цьому, продуктивність суспільства доби постіндустріалізму стала руйнівною для вільного розвитку і реалізації людських потреб і здібностей – ніколи раніше суспільство не мало такого багатства інтелектуальних і

матеріальних ресурсів і одночасно жорсткої стратифікації за доходами і можливостями, як на індивідуальному рівні буття людини, так і в розриві у доходах між країнами периферії і центру світ-системи. Можна взяти до прикладу невелику групу мільярдерів, які становлять еліту найбагатших людей світу, які за 2021-й рік збільшили свої статки на десятки мільярдів доларів. Згідно з рейтингом Forbes сукупний статок десяти найбагатших мільярдерів світу (Ілон Маск, Гаутам Адані, Ларрі Пейдж та ін.), які найбільше розбагатіли протягом року, зріс на \$ 458 млрд [7].

Для пояснення цього феномену слід звернути увагу на надважливу у ситуації постіндустріалізму фактор соціальних відносин – фактор технологічного прогресу. Сучасне суспільство активно послуговується, з одного боку, його ефективністю для підвищення життєвих стандартів. Однак, з другого боку, саме концентрація багатства в руках небагатьох власників високотехнологічних виробництв є основою зростання у постіндустріальному суспільстві майнової нерівності і як, наслідок соціальної несправедливості. А відтак і в умовах діджиталізації й роботизації, які, мали б на перший погляд, покращити життя людства, з ще більшою актуальністю звучать питання, чому одна людина багато трудиться, але має мало власних ресурсів для гармонійного розвитку? Чому іншій людині не потрібно багато трудитися і вона за правом свого народження автоматично перебуває у привілейованому прошарку? Чому одні люди можуть швидко отримувати надприбутки на спекуляціях на фондових біржах або на біржах криптовалют, а мільйони інших змушені жити і працювати в умовах важкої праці та бідності, незважаючи на величезну кількість технологічних інновацій у сучасному просторі споживання а також значну кількість соціальних теорій, які мали б сприяти

досягненню соціальної справедливості через виважену державну соціальну політику? У підсумку усі ці питання ми можемо об'єднати одним – чому у суспільстві існує несправедливість та нерівність?

Різні концептуальні підходи щодо відповіді на це запитання сформувалися ще у добу античності, зокрема на основі праць таких мислителів, як Платон і Аристотель. Згідно Платоном для досягнення сутності справедливості та благого життя людині слід піднятися над рутинною повсякденності. Водночас феномен справедливості Платон розглядав у контексті функціонування держави [8:122]. Держава в його інтерпретації мала діяти в інтересах громадян, враховуючи принцип справедливості, який на державному рівні був пов'язаний з такими особистісними чеснотами громадян, як мужність, мудрість та розсудливість.

Інший філософ античності Аристотель розглядає рівність як ключовий критерій визначення сутності справедливості. Рівність між людьми має бути запорукою справедливого поділу ресурсів та майна. І якщо у питанні справедливості усе досить однозначно, то феномен людської рівності в інтерпретації Аристотеля більш багатогранний: ступінь рівності має пропорційно відповідати діяльності самої людини. У такому розумінні справедливість стає економічною категорією. У зв'язку з цим Аристотель у трактаті "Політика" розрізняє типи справедливості: комутативну (розподільчу), ретрибутивну (нагородну) та дистрибутивну (урівнюючу) [9:59]. Відтак, розподіл благ залежить або від статусу людини, на основі якого вона отримує свої блага, або від ситуацій обміну ресурсами між людьми (наприклад, під час продажу або купівлі). Фактично Аристотель пов'язує справедливість з винагородами і почестями за добродійні діяння. Таким чином, філософія справедливості Аристотеля

стала фундаментом для сучасних західних концепцій справедливості, зокрема праць Джона Ролза. У свою чергу розвиток дистрибутивної справедливості став основою для теорії права та покарання, а комутативний аспект справедливості став частиною сучасної економічної теорії.

У контексті цього слушною є позиція щодо значної трансформації самого концепту соціальної справедливості. Так, сучасна американська науковиця Ненсі Фрейзер стверджує, що у сучасному розвиненому суспільстві можна спостерігати перехід від "справедливості розподілу благ" до "справедливості визнання та права на існування своєї ідентичності" [10]. Таким чином, від ієрархічної справедливості Аристотеля ми переходимо до егалітарної справедливості, де правом на рівність можуть користуватися не лише громадяни полісу, а й усі соціальні групи, які проживають на території з усталеною правовою системою.

Хоча детермінанти несправедливості часто є економічними та політичними, саме поняття справедливості можна простежити, звертаючись і до праць мислителів, які вивчали проблеми етики, насамперед феномен людських чеснот. У період Відродження було поставлено під сумнів метафізичні засади середньовічної філософії, які базувалися на ідеях рівності усіх людей перед Богом, християнських цінностях, регулюванні людської моральності за допомогою божественної ієрархії, тощо. Натомість почала актуалізуватися необхідність створення системи соціальної справедливості не лише у світоглядному контексті, а й у правовому полі [11]. Зокрема англійський мислитель-утопіст Томас Мор займався розробкою концепції ідеального суспільства та заклав нове розуміння природи "ідеального суспільства". На його думку, ідеальне суспільство має базуватися на таких засадах, як справедливий розподіл суспільного добра, демократія,

шестигодинний робочий день, турбота громадян про інтереси суспільства, участь жінок у громадському житті [11:75]. Такий суспільний лад в інтерпретації мислителя міг би подолати рабство, створити умови для розвитку освіти і, як наслідок, до досягнення соціальної справедливості.

У зв'язку з цим цілком доречним є звернення у площині аналізу сутнісних характеристик справедливості до словників з етики. Як зауважує відомий український дослідник Михайло Тофтул у "Сучасному словнику з етики", поняття "справедливість" позначає загальне співвідношення цінностей, благ між собою і конкретний розподіл їх між індивідами, належний порядок людського співжиття, який відповідає уявленням про сутність людини та її невід'ємні права. За Авіценною, справедливість – це чеснота між пригнобленістю і схильністю пригноблювати [5]. У свою чергу Джон Ролз під справедливістю має на увазі такий порядок життя людської громади, який відповідає гуманістичним та загальнолюдським цінностям, і, існуючи в межах суспільного договору, справедливість завжди визначається результатом та еквівалентом обміну діяльності та її результатами [4:109]. На підставі цього слушним є висновок, що неможливість досягнення справедливості виникає в тому випадку, коли однією зі сторін порушуються правила суспільного договору: насамперед, порушено еквівалент між правами та обов'язками, діяльністю та винагородою, злочином та покаранням. Неможливість дотримання справедливості може виникати, наприклад, під час спотвореного розуміння людиною дійсності: в умовах ідеологічного тиску, у тоталітарних або фашистських державах, тощо. Також нівеляція дотримання соціальної справедливості може відбуватися, якщо не налагоджені механізми регулювання різних видів практичної діяльності, не

забезпечена свобода людини обирати варіант власної діяльності або якщо цей вибір здійснений під примусом, якщо не відрегульовані механізми справедливої оплати праці між різними класами та верствами населення (за допомогою оподаткування, тощо).

Зауважимо, що акцентуація на саме суспільній значущості справедливості, на відміну від більш етично орієнтованого розуміння справедливості у попередні епохи, відбувається вже у наукових розвідках ХХ століття. При цьому визначення сутнісних ознак, принципів соціальної справедливості відрізняються у межах філософії, соціології, економіки, права та політології, а також у залежності, як від спрямованості та прихильності мислителя до конкретних соціальних теорій, так і від його особистого соціально-економічного бекграунду.

У другій половині ХХ століття соціальна справедливість стала центральним елементом для філософії суспільного договору вже згаданого мислителя Джона Ролза, що найбільш повно розкривається у роботі "Теорія справедливості". У цій праці дослідник формулює два основних принципи справедливості: 1) кожна людина повинна мати рівні права щодо найширшого спектра основних свобод, сумісного з подібними свободами для інших; 2) соціальні та економічні відмінності повинні бути влаштовані так, щоб: а) найбільші переваги від них отримували найменш привілейовані члени суспільства відповідно до принципу відповідальності перед майбутніми поколіннями і принципу «справедливої нерівності»; б) доступ до робочих місць та державних посад повинен бути відкритий для всіх на основі рівності можливостей [4:66].

Щодо правової сторони концепції справедливості американський вчений Деніс Ллойд у праці "Ідея права" шляхом глибокого аналізу співвідношення права та моралі, виокремив декілька умов, які допоможуть державі встановити

правила формальної справедливості. На його думку, у суспільстві мають виконуватися такі умови: 1) мають існувати норми, які вкажуть, як саме потрібно поводитися з людьми у різних випадках; 2) ці норми передбачають, що людина стане їх дотримуватись; 3) ці норми мають бути неупереджені: без дискримінації та виключень [13]. Таким чином, Деніс Ллойд обґрунтував необхідність впровадження чітких нормативно-правових актів, які зможуть запобігати свавіллю та стати основою забезпечення справедливості у суспільстві.

У контексті цього слід нагадати образ Феміди з зав'язаними очима: яка не може побачити винуватця, а може лише зважувати його вчинки. В українському правовому полі згідно рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року (№ 15-рп/2004) звертається увага на неупередженість – тобто на вимогу рівності перед законом, перед судом, тощо [14]. Неупередженість або безсторонність допомагає суду бути справедливим у процесі розгляду спірних випадків, незважаючи на особу, яка притягається до процесу. У зв'язку з цим феномен справедливості проявляється не лише у контексті розподілу майна, а й у правовому контексті: як дотримання усіма учасниками суспільних відносин усталених принципів і правил.

Але у різних державах у сфері інституційної правової справедливості можуть проявлятися прогалини та суперечності. В таких умовах критерієм досягнення справедливості мають залишатися моральні норми, які не дозволять людині зробити вчинок, що може дозволити комусь постраждати. Водночас саме завдяки актуалізації внутрішньої іманентної моральної мотивації відбувається забезпечення справедливості через діяльність у межах правової системи. Цей стан, який спонукально обумовлює суб'єкта спрямувати свою діяльність на забезпечення справедливості у соціумі, співпадає, за твердженням української

дослідниці Наталії Ковтун з активністю людини як діяльнісної істоти, яка може бути ініціатором важливих зовнішніх і внутрішніх перетворень [15:25]. Таким чином, будучи активною, особистість зможе моделювати та структурувати змістовно свою діяльність щодо досягнення справедливості, пов'язуючи свої мотиви та діяння згідно до принципів, які сама сповідує.

Діяльнісний характер проявів справедливості у соціальному середовищі діалектично пов'язаний з феноменом комунікації. Свого часу у площині аналізу теорії комунікації Юрген Хабермас наголошував, що справедливість може проявлятися у дискурсі такого рівня, на якому набувають значущості дії, орієнтовані на досягнення порозуміння між рядовими громадянами [6:84], а не лише у сфері комунікації людини та держави, де є вкрай важливим питання розподілу ресурсів різного рівня.

У контексті можливості здійснення синтезу різних аспектів виявлення справедливості як у міжособистісних відносинах, відносинах індивіда і суспільства, громадянина і держава, так і під впливом технологічного прогресу маємо звернутися до ідей Петра Кропоткіна. Саме він об'єднав політичні, правові, комунікативні сторони справедливості, поєднавши їх із етичним поясненням цього феномена. На його думку, мета людського прогресу полягає у здатності задоволення всіх потреб, щоб воно не накладало ні на кого тягар важкої та знеособленої праці, а людство перебудувало своє суспільне життя на засадах справедливості [1:220]. А враховуючи рівень прогресу, однією з невід'ємних галузей знання має стати етика: у своєму звільненні від релігійного догматизму та метафізичної міфології, наука про моральність у площині становлення соціальної справедливості має одухотворити людину світлими надіями на майбутнє і вищими почуттями. Однак досягнення високого

рівня одухотворення людини у її пошуках справедливості наштовхується у сучасному суспільстві на ряд технологічних і соціальних викликів. Вони пов'язані, за твердженням Наталії Ковтун, з процесами діджиталізації, автоматизації і роботизації виробництва в умовах четвертої індустріальної революції, які проявляються у нерівній стратифікації оплати праці та змінюють специфіку суспільних відносин [16:95]. На сучасному глобальному ринку праці відбуваються зміни попиту на компетенції та навички: у сучасних умовах домінує попит на професії у інформаційному та технічному секторах, натомість у інших галузях, зокрема у працівників державного сектору, простежується зниження заробітних плат та зростає загроза можливості потрапити під скорочення і набути статус безробітного. Фактично і на периферії світ-системи, і в її центрі простежується поки що незворотна тенденція зростання розриву в доходах між різними верствами населення. Запобігти цьому можна за допомогою прогресивної системи оподаткування роботи, введення безумовного базового доходу і практик формування "нового середнього класу" та ін.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Загалом природа і сутнісні характеристики справедливості розуміються у різні соціокультурні епохи по-різному, залежно від існуючої суспільно-політичної і економічної ситуації, від специфіки диференціації виробничої діяльності та наявності робочих місць, від особливостей організації судово-правової системи, від сутнісних характеристик релігійних вірувань та морально-етичних переконань більшості населення та ін.

Концептуалізація сутнісних ознак справедливості у площині соціально-філософського аналізу в добу античності співвідноситься з вченням Платона в межах якого справедливість

розглядається як сутнісна характеристика функціонуванні "ідеальної держави", яка базується на актуалізації таких особистісних чеснот громадян як мужність, мудрість та розсудливість. Натомість у працях Арістотеля справедливість співвідноситься з економічними характеристиками та соціальним статусом людини і поділяється на три типи: комутативну (розподільчу), ретрибутивну (нагородну) та дистрибутивну (урівнюючу). Натомість в утопічній філософії епохи Відродження справедливість розглядається у контексті механізмів розбудови «ідеального суспільства» через справедливий розподіл суспільного добра, демократичні механізми організації влади, шестигодинний робочий день, турботу громадян про інтереси суспільства, участь жінок у громадському житті та ін.

У свою чергу у новоевропейській філософії, зокрема у напрацювання Петра Кропоткіна відбулося об'єднання політичних, правових, економічних, комунікативних аспектів справедливості на основі її етичного розуміння як особливої соціальної здатності задоволення всіх потреб людини за умови не накладення на інших додаткової важкої та знеособленої праці. Якісно нове тлумачення справедливості властиве для філософії ХХ століття, насамперед в інтерпретації Джона Ролза, який виділив два ключові критерії справедливості: на індивідуальному рівні людина має мати рівні права щодо широкого спектру основних свобод, сумісного з подібними свободами для інших; на суспільному рівні справедливість має забезпечуватися через переваги для найменш привілейованих членів суспільства і рівний доступ усіх громадян до робочих місць та державних посад на основі принципів відкритості та рівності можливостей.

Загалом, критерії те детермінанти соціальної справедливості у різні

соціокультурні епохи відрізнялися, але у переважній більшості вони стосувалися економічного і політичного життя. Хоча до нашого часу відбулася серйозна концептуалізація розуміння справедливості, жоден з запропонованих підходів не може розглядатися як істина в останній інстанції. Тим більше, що упровадження механізмів четвертої індустріальної революції – масової автоматизації, роботизації, діджиталізації та інтернетизації виробництва – продукують новітні загрози порушення соціальної справедливості через масове безробіття та зростання рівня бідності у різних країнах світу. Відтак, необхідність вироблення нових критеріїв і принципів соціальної справедливості в умовах Industry 4.0 залишається важливою проблемою сучасного соціально-філософського аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кропоткин П. А. *Этика: Избранные труды*. Москва: Политиздат, 1991. 496 с.
2. Лукач Д. *К онтологии общественного бытия. Прологомены*. Москва: Прогресс, 1991. 412 с.
3. Маркузе Г. *Одноми́рна людина*. Київ: Либідь, 1996. 250 с.
4. Ролз Дж. *Теория справедливости*. Москва: Издательство АКИ, 2010. 536 с.
5. Тофтул М. Г. *Сучасний словник з етики*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
6. Хабермас Ю. *Комунікативна дія і дискурс – дві форми повсякденної комунікації*. В зб.: Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії. Київ: Либідь, 1996. С. 84-90.
7. *10 мільярдерів, які найбільше розбагатіли в 2021 році*. Рейтинг Forbes. 2021. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://forbes.ua/richest/10-samykh-razbogatevshikh-milliardero-2021-goda-24122021-3064> (Дата звернення 13.01.2022).
8. Платон. *Держава*. Київ: Основи, 2005. 355 с.
9. Аристотель. *Никомахова етика*. Сочинения в 4 т. Т. 4. Москва: Мысль, 1983. С. 54-293.
10. Fraser N. *Justice Interrupts. Critical Reflection on the "Postsocialist" Condition*. N. Y. – L., 1997. 252 p.

11. Даніліна М. І. Формування соціальної справедливості від епохи Античності до епохи Відродження. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 14. С. 23–28.

12. Мор Т. *Утопія*. Кампанелла Т. *Місто Сонця*. Київ: Дніпро, 1988. С. 75-110.

13. Ллойд Д. *Ідея права*. Москва: Югона, 2002. 416 с.

14. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. С. 2975.

15. Ковтун Н. М. До проблеми визначення поняття «активність» у контексті соціально-філософського аналізу. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2015. № 6. С. 23–30.

16. Ковтун Н. М., Шкіль Л. Л., Венцель Н. В. Безумовний базовий дохід як фактор нівеляції соціальних ризиків в умовах модернізаційних викликів Industry 4.0. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 2021, Випуск № 1 (89). С. 76- 87. DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.1(89).2021.76-87.

17. Ковтун Н. М., Венцель Н. В. Новий середній клас як фактор нівеляції соціальної невизначеності в умовах модернізаційних викликів Industry 4.0. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2020, Випуск № 1 (87), С. 86-99. DOI.10.35433/PhilosophicalSciences.1(87).2020.86-99.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Kropotkin, P. A. *Etika: Izbrannyye trudyi [Ethics: Selected Works]*. Moskva: Politizdat, 1991. 496 s. (in Russian).

2. Lukach, D. *K ontologii obschestvenno go byitiya. Prolegomenyi [To the ontology of social being]*. Moskva: Progress, 1991. 412 s. (in Russian).

3. Markuze, G. *Odnovimirna lyudina [One-dimensional man]*. Kiyiv: Libid, 1996. 250 s. (in Ukrainian).

4. Rolz, D. *Teoriya spravedlivosti [Justice theory]*. Moskva: Izdatelstvo LKI, 2010. 536 s.

5. Toftul, M. G. *Suchasniy slovník z etiki [Modern dictionary of ethics]*. Zhitomir: Vid-vo ZhDU im. I. Franka, 2014. 416 s. (in Ukrainian).

6. Habermas, Yu. *Komunikativna diya I diskurs – dvi formi povsyakdennoyi*

komunikatsiyi [Communicative action and discourse are two forms of everyday communication]. V zb.: Sitnichenko L. Pershodzherela komunikativnoyi filozofiyi. Kiyiv: Libid, 1996. S. 84-90. (in Ukrainian).

7. 10 milyarderiv, yaki naybilshe rozbagatili v 2021 rotsi [The 10 billionaires who got the richest in 2021]. Rejting Forbes. 2021. E-resource. Access mode: <https://forbes.ua/richest/10-samykh-razbogatevshikh-milliardero v-2021-goda-24122021-3064> (Last accessed: 13.01.2022). (in Ukrainian).

8. Platon. *Derzhava [State]*. Kiyiv: Osnovi, 2005. 355 s. (in Ukrainian).

9. Aristotel. *Nikomahova etika [Nicomachean ethics]*. Sochineniya v 4 t. T. 4. Moskva: Myisl, 1983. S. 54-293. (in Russian).

10. Fraser, N. *Justice Interrupts. Critical Reflection on the "Postsocialist" Condition*. N. Y. – L., 1997. 252 p.

11. Danilina, M.I. Formuvannya sotsialnoyi spravedlivosti vid epohi Antichnosti do epohi Vidrozhennya [Formation of social justice from antiquity to the Renaissance]. *Yuridichniy byuleten*. 2020, № 14, S. 23–28. (in Ukrainian).

12. Mor T. *Utopiya [Utopia]*. Kampanella T. *Misto Sontsiya [City of the Sun]*. Kiyiv: Dnipro, 1988. S. 75-110. (in Ukrainian).

13. Lloyd, D. *Ideya prava [Idea of law]*. Moskva: Yugona, 2002. 416 s. (in Russian).

14. Rishennya Konstitutsiyogo Sudu Ukrayini vid 2 listopada 2004 roku № 15-rp/2004. [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine of November 2, 2004 № 15-rp / 2004]. *Ofitsiyiniy visnik Ukrayini*. 2004, № 45, S. 2975. (in Ukrainian).

15. Kovtun, N.M. Do problemi viznachennya ponyattya "aktivnist" u konteksti sotsialno-filosofskogo analizu [To the problem of defining the concept of «activity» in the context of socio-philosophical analysis]. *Visnik Lvivskogo universitetu. Seriya filozofsko-politologichni studiyi*. 2015, № 6, S. 23–30. (in Ukrainian).

16. Kovtun, N.M., Shkil L. L., Ventsel N. V. Bezumovnyi bazovyi dokhid yak faktor niveliatsii sotsialnykh ryzykiv v umovakh modernizatsiinykh vyklykiv Industry 4.0. [Unconditional basic income as a factor in leveling social risks in the context of modernization challenges of Industry 4.0]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 2021, Vypusk № 1 (89). S. 76-87. DOI

10.35433/PhilosophicalSciences.1(89).2021.
76-87. (in Ukrainian).

17. Kovtun, N.M., Ventsel N. V. Novyi serednii klas yak faktor niveliatsii sotsialnoi nevyznachenosti v umovakh modernizatsiinykh vyklykiv Industry 4.0. [The new middle class as a factor in leveling social uncertainty in the context of

modernization challenges Industry 4.0.]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 2020, Vypusk № 1 (87), S. 86-99. DOI.10.35433/PhilosophicalSciences.1(87).2020.86-99. (in Ukrainian).

Receive: January 20, 2022

Accepted: February 23, 2022